

Когнітивний дисонанс перекладача та тотожність перекладу

Процес перекладу можливо наочно зобразити як зустріч двох айсбергів, які символізують зустріч двох культур [1: 48]. У кожного айсберга є підводна та надводна частини. Експліцитна частина, матеріальний бік культури (мова, поведінка, артефакти), не викликає значних труднощів у процесі перекладу. Підводна частина приховує цінності, норми, світогляд представників культури. Власне, «підводна» частина кожної культури у процесі перекладу створює проблеми, оскільки відбувається зіткнення специфічних для кожного народу норм, цінностей, світоглядних позицій, які варто врахувати та відтворити експліцитними засобами іншої культури. Цей ментальний «імпліцитний» контакт різних культур, зазвичай, не усвідомлюється, але в процесі перекладу створює когнітивний дисонанс перекладача, тобто усвідомлення ним розбіжностей між ТО та ТП [2: 4], які не вдається подолати у процесі руху до відповідності.

Намагання розробити когнітивну модель перекладацького процесу зумовило виникнення загальної когнітивної теорії перекладу, яка ґрунтується на розумінні перекладацької діяльності як руху свідомості між тотожністю та розбіжністю. Тотожність виступає «універсальним епістемологічним принципом перекладацької теорії й практики» [2], та репрезентується двома різновидами – позитивістським та феноменологічним.

Назву *позитивістської* тотожності в загальній когнітивній теорії перекладу отримав той різновид тотожності, який співвідноситься із головним принципом позитивізму в філософії (вчення Аристотеля, Г.В. Лейбніца, Б. Рассела). У теорії перекладу таке розуміння вкладається до поняття «закономірний відповідник», що передбачає встановлення одиниць МО та МП, у яких постійно, незалежно від контексту відтворюється спільний зміст. Прикметно, що повністю або частково еквівалентні одиниці та потенційно рівноцінні висловлювання об'єктивно існують у МО та МП, проте їхня правильна оцінка, добір та використання цілком залежить від знань та умінь, творчих здібностей перекладача, від його умінь враховувати та зіставляти сукупність мовних та екстралінгвістичних чинників. У процесі перекладу перекладач має вирішити складне завдання добору та правильного використання необхідних елементів системи еквівалентних одиниць, на ґрунті яких, створюються комунікативно рівноцінні висловлювання у двох мовах.

З огляду на філософське трактування Е. Гуссерля, М. Хайдеггера, Г.-Г. Гадамера, тотожність розуміємо як результат творчої свідомості. У теорії перекладу тотожність співвідноситься з поняттям «адекватність» та передбачає врахування мовної особистості автора. Такий різновид тотожності в загальній когнітивній теорії перекладу називається *феноменологічним*.

Отже, у межах загальної когнітивної теорії перекладу поняття «еквівалентність» та «адекватність» співвідносяться з позитивістським та феноменологічним різновидами тотожності відповідно.

У перекладознавстві під терміном «еквівалентність» розуміється спільність змісту порівнюваних одиниць мови та мовлення, «адекватність» розуміється як відтворення єдності змісту і форми оригіналу засобами іншої мови.

Еквівалентність та адекватність мають оцінно-нормативний характер. Проте, якщо еквівалентність орієнтована на результат перекладу, то адекватність пов'язана з умовами перебігу комунікативного акту. Процес руху до тотожності у перекладацькій діяльності, який визначається у діалектичній взаємодії двох його форм – еквівалентність та адекватність – пов'язаний з поняттям «когнітивного дисонансу».

Теорія когнітивного дисонансу розроблена у 1957 році американським соціальним психологом Леоном Фестингером і ґрунтується на припущенні про наявність у людини прагнення до узгодженості власного мислення. За класичним визначенням Л. Фестингера, когнітивний дисонанс – це невідповідність між двома когнітивними елементами – думками, досвідом, інформацією тощо – за якого заперечення одного елемента витікає із існування іншого, і як наслідок, виникнення у зв'язку з цією невідповідністю, відчуття дискомфорту [3].

О.О. Селіванова наводить таке тлумачення когнітивного дисонансу – стан дискомфорту та психологічної напруги людини, що виникає при її прагненні узгодити свої думки й дії з іншою людиною, зокрема у процесі комунікації [4: 217].

Інакше кажучи, стан дискомфорту виникає внаслідок зіткнення у свідомості логічно протирічних знань про одне і теж явище, події, об'єкти. Когнітивний дисонанс трактується як умова, що призводить до дій, скерованих на його зменшення.

Переклад уже за видом своєї діяльності постійно знаходиться у стані когнітивного дисонансу. Знання про розбіжності між МО та МП, обумовлені відмінностями в мовних картинах світу, представляє різновид когнітивного дисонансу, усунення або пом'якшення якого є головним завданням перекладача.

Залежно від типу перекладного тексту на інтенційному рівні від перекладача очікується наслідування ідеології позитивістської або феноменологічної тотожності. У випадку перекладу нормативно-технічного документу передбачається наслідування ідеології позитивістської тотожності, але на думку Г. Мірама [5] такий тип тексту вимагає функціональної, інформаційної завершеності. Знання універсального тезаурусу дозволяє фахівцеві певної галузі усувати надлишкові одиниці інформації, тобто його перекладацька

діяльність має інтерпретаційний характер (феноменологічна тотожність), разом з тим, перекладач (нефахівець у цій галузі) опирається на принципи позитивістської тотожності.

Надалі розглянемо особливості перекладу авіаційних термінів, які функціонують у текстах нормативно-технічної документації ІКАО. Варто вказати на те, що чим точніша наука тим більш обмежений та чітко визначений граматичний набір засобів передачі мовної інформації.

Головна функція нормативно-технічних документів – передача когнітивної інформації. Різноманіття термінів, які передають когнітивну інформацію є характерно рисою нормативно-технічної документації ІКАО. Цілком погоджуємося з думкою С.В. Гриньова про те, що однією з ознак термінів є виконання гносеологічної функції, тобто відкриття нового знання, його фіксації та передачі.

Когнітивний підхід до семантики терміна акцентує увагу на тісний зв'язок термінології з онтологією [6: 41]; перекладач повинен уміти «побачити» у своїх думках цей зв'язок та точно відтворити репрезентовану терміном «картину світу». Такий підхід дозволяє наблизитися до більш глибокого розуміння співвідношення МО та екстралінгвістичної основи утворення понять, розумової діяльності людини, тим самим у процесі інтерпретації значення терміна перекладач намагається зрозуміти іншу культуру та зафіксувати таке розуміння засобами МП. Отже, значна роль у достовірній передачі документу МО на МП відводиться перекладачеві, тобто когнітивний фактор міцно переплітається з прагматичним. Додаткові прагматичні компоненти знання висувуються на перший план у випадку перекладу багатозначних термінів, а також тих, які не мають відповідників у МП. Відповідно, можемо говорити про виникнення нового слова – нового найменування. Онтологічна сутність прагматики нового слова полягає в тому, що еквівалент терміна МП проходить процес конвенціоналізації – включення інновації до широкого соціокультурного контексту [7]. Так, при перекладі англійських нормативно-технічних документів ІКАО можуть виникати труднощі навіть під час перекладу ключових понять авіації.

Загальна когнітивна теорія перекладу дозволяє представити когнітивну модель процесу перекладу та вважати когнітивний дисонанс як умову професійного зростання перекладача.

Література

1. Grosch H. // Groß A. /Leenen W.R.: Methoden interkulturellen Lehrens und Lernens. – Saarbrücken, 2000.
2. Воскобойник Г.Д. Лингвофилософские основания общей когнитивной теории перевода / Автореф. дисс. на соискание учен. степени доктора филол. наук. – М., 2004. – 40 с.
3. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса / Издательство: Речь, 2001. – 318 с.
4. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
5. Мирам Г.Э. Профессия: переводчик. – К.: Ника-Центр, 1999. – 160 с.
6. Гвишиани Н.Б. Семантика термина в свете когнитивной теории // Проблемы функциональной семантики: Межвуз. сб. науч. тр. / Калинингр. ун-т. – Калининград, 1993. – С. 41-50.
7. Заботкина В.И. Основные параметры прагматики нового слова (по материалам современного английского языка) / Проблемы семантики и прагматики: Сб. науч.тр. / Калинингр. ун-т. – Калининград, 1996. – С.83-97.